

ESKIL BLOCK:

Ordets och bildens makt

Med utgångspunkt i den del av den statliga maktutredningen – Makt över tanken – som utförts av Olof Petersson och Ingrid Carlberg beskriver här Eskil Block hur och av vem eller vilka makten utövas i massmedia i Sverige. Inte minst intressant är frågan om vem som bestämmer vad som publiceras i dagstidningarna.

Författaren ger goda råd till en kommande borgerlig regering i syfte att undvika den vänsterdiktatur som vi var nära i massmedia på sjuttioalet.

”Vad är det för glädje med makt – om man inte får missbruka den?” utbrast i full förtvivlan en afrikan som studenterna i det tidiga 1960-talets Lund konfronterade med de slöserier och övergrepp som politikerna i hans världsdelen gjort sig skyldiga till. Åke Ortmark och Herbert Söderström inledde sin skjutjärnsjournalistik de åren – inte ville vi vara sämre! För oss var begreppet ”makt” tämligen enkelt. Om företagsledare kunde ställa folk på gatan, politiker i Tredje Världen stjäla av staten eller supermaktsledare börja krig och fängsla fritänkare, då var forskare och journalister pliktiga att trycka upp makthavarnas missbruk för att hejda dem! Hade våra företrädare skrivit öppnare om Hitlers och Stalins övergrepp hade andra världskriget aldrig börjat, och miljoner liv kunde sparats. Forna radikaler gick snart in i partikarriären. Välanpassade till tidsläget ville de hellre beslöja det obehagliga än belysa sådant som kunnat skada dem som ”vet bättre”. De som nått maktens tinnar arbetade enligt bl a Jan Myrdal i ”politiska fält” – som de inte kunde kontrollera. De tog ”taktiska hänsyn”, aktade sig även som reportrar för att ”vilseleda” allmänheten och försvaga underlaget för ”progressiv” politik – genom att blotta smygande korruption i u-länderna, knarkhandel i eller rymning från fängelserna, hur god ordning löstes upp i skolan, hur satsningar slog fel inom vården!

Liberaler kan inte så lätt skylla ifrån sig, också över marxister vakar en Nemesis. Den som läser om folkskollärarnas skräckvälde i Irak eller miljön i Östeuropa, undrar hur journalister som besökt de länderna kan försvara sitt tigande. Vad sker då kommunisternas hemliga polis

Tekn lic Eskil Block är framtidsskare vid FOA.

lämnar ut namn på de agenter som tog emot pengar av dem? Hur försvarar sig SIDA då oppositionen segrat i Etiopien och klagar över att vi så länge höll deras förtryckare under armarna?

Makten över tanken

Jag todde nog domens dag skulle komma för diktaturen men inte så fort som i Östeuropa, så döm om min glädje när en volymlin i statens maktutredning "Makten över Tanken" (Carlssons bokförlag 1990) dök

Journalisten avgör ensam vilken kunskap folket "vill" ha.

upp på mitt bord! Säger jag den ger stenar för bröd, grann dekor och stjärnspäckad rollista men en svag replikföring utan levande skådespelare, är det för att jag väntade mig en konkret rapport om läget i våra massmedia — efter den dramatiska maktförskjutning i ideologiernas värld vi alla upplevde efter andra världskriget.

Kyrka, skola och bokförlag förlorade sina tätpositioner till nya medier: de idéer som förs ut i etern skiftade hamn lika drastiskt som musiken och fast perspektiven vidgats i rummet har de stympats i tiden! Tydligast framgår det av TV:s allmänbildningstävling där idrott och underhållning tränger ut statsmän, krigare, uppfinnare och vismän från forna sekler, av att äldre personer behandlas mer nedlåtande än i tysk eller fransk TV och i bildningskraven på dem som skall företräda svenska folket i deras monopolmedier. Om så konkreta maktmissbruk ger docent Olof Petersson och assistent Ingrid Carlberg föga besked: det är knappt hel-

ler meningen, i den bästa av världar där de som sätts att granska makten, själv utses av den! Kunnigt folk kan dock med utgångspunkt i deras bok ställa friska frågor. Själv medger de att kampen om själarna hårdnar och att de som makten haver brukar alltmera ogenerade metoder för att hindra undersåten från att bilda sig en självständig uppfattning.

Makthavare som sällan medger att de har någon säges här förfoga över tre slags makt — att belöna, straffa eller forma de tankar som växer fram i vanligt folks huvuden! Romanförfattaren Flaubert (och det fria Tjeckoslovakiens film- och bokidol Kundera) sägs ha upptäckt att TV-ålderns människa blivit tom i huvudet efter alla bilder som forsat igenom det. Men präster och politiker har nog format vårt medvetande alltsedan skriften fanns upp! Redan kejsar Konstantin gav katolska kyrkan monopol på nya tankar i utbyte mot att de gav hans stat evigare liv. På 1600-talet stred jesuiterna lika häftigt med våra biskopar om själarna, som kommunister efter kriget med anhängarna av ett fritt styrelseskick — fast tekniken ändrats drastiskt. På medeltiden hade varje yrkesgille monopol på utbildning och styrde sina egna gesällers åsikter, en ordning som Frankrike bröt först med sin revolution. Men parlament och kung i mångt protestantiskt land hade långt dessförinnan avskaffat den!

En egen världsbild

Strävan att låta var mänska läsa sig till sin egen världsbild är lika med protestantism multiplicerad med boktryckarkonst. I sitt korta perspektiv ser författarna den rätten som naturgiven medan den i verklig-

heten måste erövrats av var ny generation och i vart nytt land. Den saknas redan i våra biståndsländer, och skiftande teknik gör massmediasatsningarna dyrare än protestanternas gamla tryckerier. Det borde stegra de inblandades ansvarskänsla! Men i opinionsbildningens mörk rum tassar författarna fram på tå och de snavar i dunklet över de opinionsbildare tidningen Marknaden på oklara grunder kallat Sveriges främste. De frågar de ställer har Marknaden behandlat: bland sina intervjuobjekt skiljer den mellan opinionsbildare som skapar, förmedlar och vaktar grindar mot nya idéer. De "icke-beslut" och den "programformulerande dagordning" filosoferna talar om är lika påtaglig för frilansare som betong.

Den som ej tors undersöka enskilda makthavare kan ändå ge akt på organisationer som vunnit i makt. Författarna vrider därför sin teoritumskruv ett varv: lärarna inramar barnens verklighetsbild med tolkning och sprider därigenom sina värderingar. Förskolelärarnas beteendemönster påverkar alltfler medan nya resultat, begrepp och teorier forsar ur våra universitet. Samfund och studiecirklar för en uppehållande strid, yrkespolitiker och ombudsmän växer i antal och belöningmakt. Företag och myndigheter låter konsulter sköta sin information, tiotusentals lever på litterära och konstnärliga yrken. Förlag och media fyller ut landets 200 000 kulturarbetare. Begränsar "osynliga fält" deras handlingsfrihet i arbetet, bidrar ändå deras organisationer till att vidmakthålla dem.

Massmedias roll

Morgon- och kvällstidningar, radio och

TV tar tillhopp sex timmar av vår dag; bokens fortsatta analys inriktas därför på dessa. Därmed avsäger sig författarna varje möjlighet att granska de miljöer där nya idéer formas. Lärares och opinionsbildares utbildning lämnas åt sidan — liksom den idéglidning som sker i många organisationer. I stället nämns de få familjer som äger och röstmässigt behärskar någon upplagestor tidning, och hur det etermonopol vi haft naggas i kanten. Hur ägare trycker på sina anställda åsikter lämnas till memoarförfattare, nu senast Olof Lagercrantz. Författarnas metod räcker ej heller till att visa hur vänsterextremistiska stormöten kunde göra revolution i borgerliga tidningar — eller på radio—TV.

Sällan lyfts långa tidsperspektiv fram, jämförelser med utlandet kunde varit fler. Massmedia ser författarna både som en arena för stridande viljor, och som självständig aktör vilken inte påverkar genom ordergivning, utan smyger in nya bilder i våra huvuden! När de jämför medias sätt att fungera med idealbilderna vi gör av dem lyfter de fram deras inre maktkamp (vem som deltar, vilka regler och resurser), deras yttre makt på omgivning och anställda, hur maktrelationerna ter sig dem emellan, samt hur samhället utanför förändrar dem i allmänhetens intresse och via teknisk utveckling. Viktiga frågor ställs, men svar ges sällan i denna maktutredning. Trots sin klara disposition håller återstoden av denna bok samma armbågs lucka till massmediernas rinnande politiska sår som andra akademiker — vad skall då deras undersökning tjäna till? Ägande och upplaga kan vi själva överblicka och med hjälp av tillgänglig statistik se hur mångfalden minskar på tidnings-

sidan men stegras i etern. En utveckling som utifrån börjat spridas till Sverige är att koncerner köper upp mediaföretag i flera orter och branscher: förutom Bonniers nämns Kinnevik. Specialtidningarna antydes bara.

Journalisterna

Yttrandefrihetens gränser och journalistens ställning debatteras på flera håll. Ett riktigt scoop är den undersökning författarna låtit göra om journalistrekrytering, fast de också här hade bort tränga djupare! Journalisternas antal och organisationsgrad ökar drastiskt, även om nya personalkategorier räknas in. Solidaritet med facket kan väga tyngre än kunskap och förmåga till oberoende bedömning. Att vpk och mp är våldsamt överrepresenterade, att mindre än 1/3 har journalistutbildning – och något fler enstaka kurser – kan inte förvåna: universitets-examina omnämns inte ens! Centern saknas helt, kontinentens doktorer välkomnas ej i svensk press. Stort väsen görs av att 1 reporter av 3 är kvinna, att obetydligt färre är invandrare än deras andel i befolkningen. Var tionde föddes av journalister och var fjärde i akademikerhem. Hälften är under 40, 80 % födda på fyrtioalet eller senare. 40 % har släkt i branschen, kvällspress umgås nästan bara med varann.

Kollektivets ställning stärks – de bättre utbildade trängs undan. Journalisthögskolan åtog sig (enligt sin rektor Lars Furhoff) att standardisera och svetsa samman kåren, skapa gemensam kunskap och erfarenhet, gemensamma normer samt en hederskodex som "ställer publikens frågor och utmanar etablissemangen". Det är

ren enfald, skrev Furhoff, att kräva "ovinklad information". Han slutade med att vi finner oss i ett läge "då journalisten måste ta ledningen" och makten – den frihetsälskande Bengt Nerman instämde inte däri. Elitism står mot populism: journalisten fick allas uppdrag att nå ut till folket med kunskaper de inte kan finna på egen hand, men han ensam avgör vilken kunskap de "vill" ha. Författarna föreslår heller ingen åtgärd som kunde avhjälpt missförhållandena: bättre utbildning i de ämnen som tas upp eller någon sorts forskarmoral.

Välkända är de förenklingar massmedier frestas till för att hålla kvar sin publik – likaså de personliga bindningar som är vanliga i småstäder och rörelseanknuten press som i snabb takt spridas till Stockholm. Bokens analys av makt över media är svagare. Mot ägarintresset säges inflytandet för allmänheten öka på två vägar: via partipolitiken och via marknadskrafterna. Men mer makt samlas inte bara i ett fåtal tidnings- och radioTVkoncerner utan också i journalisternas fackorganisation! Dessutom hårdnar grindväktarnas vilja att ej blott spegla utan styra debatten. Forna tiders fria författare spelade ut medierna mot varann hellre än att arbeta i dem. Den chansen försvann då ledande tidningars kolumnister slapp kritik utifrån och då en tidning vägrar ta in kritik av de andra. Det skall bli intressant att se vad som händer på det planet, då vi får oberoende TV-kanaler, nya specialtidningar och datamedia!

Massmedia som arena

Behandlingen av massmedia som ARENA för utomstående krafter är än mer

skissartad. Offentlighetsprincipen är för svenskar självklar — i få länder har journalisterna samma möjlighet att tränga in i ämbetsverken. Redaktioners eget arbete är inte lika tillgängligt ens på allmänhetens egen monopolradio. Politiker och ämbetsmän är på så vis i underläge, samtidigt som befattningshavarna blir allt skickligare i att läcka välavvägda "hemligheter" till pressen och bjuda befodringsmöjligheter åt de mest välartade journalisterna. Ett förmedlande skikt professionella informatörer uppstår — med i huvudsak samma rekrytering som pressen, bara äldre och erfarnare. Kampen media emellan gäller folkets uppmärksamhet som dock mattas av ökat utbud. TV-tiden begränsas av sömn och arbete, kanalernas antal av tekniska skäl — om denna tid konkurreras lika intensivt som om annonsörerna! Följden kan bli ett förflockat utbud, samlat kring faror, kriser och nyckelpersoner. Urvalet görs av yrkesmän i dagspress och etermedia. Häri har de stor makt, men de påverkas i sin tur av påtryckare. Författarna skriver helst om statens och näringslivets. I frågor som inte mycket intresserar vanligt folk uppträder också beteendeavvikare, och politiska extremister från främmande länder. Dem tar boken inte upp — däremot redovisar den en hel del forskning kring effektiviteten i sådana påtryckningar. På frågan vilken makt journalister tror sig ha svarar de själva att de utan vidare manipulerar försäljning av skivor och film, i viss mån valrörelser och politikers image mellan valen, i mindre grad tunga ekonomiska eller politiska beslut. Folket kan lättare manipuleras, än politiker och näringslivets toppar. Journalister tror lokalpress skapar mer opinion än närradio, TV slår

hårdare än riksradio. Hur välgrundade är sådana bedömningar? Kärnkraften hämmades i sin utveckling av media, men sentida sondering visar att massmedias massiva propaganda för dalt med våldsverkare föll på hälleberget. Massmedia kan väl fördröja, men knappt förhindra vår EG-anslutning. Alltför cynisk manipulation kan provocera fram samma förakt på 90-talet för "åsiktstekniker" i upplagestor press och etermedia som politikerna led

Mer makt samlas inte bara i ett fåtal tidnings- och radioTVkoncerner utan också i journalisternas fackorganisationer.

av på 80-talet. När det gäller manipulering riktad mot dem själva tror pressfolk att personliga kontakter och exklusiv information är vanligare och mer effektiv än mutor, förmånliga köp etc. De hårdaste tacklingarna sägs komma från småföretagare och lokala politiker samt rikta sig mot lokala tidningar, lokalradion etc. Man beskriver sina egna kontakter som brett allsidiga; svårast att nå fram har små partier och företag.

Aktuell är muslimska invandras klagan att deras religiösa och kulturella tradition hänas av skribenter som oreflekterat utgår från europeisk kolonialtradition, staten Israels intresse och det kristna hat som stammar från korstågen. Enligt boken genomtrampar svenska massmedier i sådana frågor samma stelbenta "koreografi". En debatt som förts av experter i skymundan blommar ut i pompösa "utspel" i någon Stockholmstidning, övergår i förvirrad debatt om debatten själv i TV och på insändarplats tills en rekapitule-

ring av ståndpunkterna fastslår den hållning folket bör inta. Hur kan ett fritt land tåla sådant? Här talas om biskoplig uniformitet på 1600-talet, samlingsregeringens censur i senaste kriget. Svensken sägs vara blyg, mindre verbal, frukta konflikt. I vissa ämnen får aggressiva avvikare nästan automatiskt kulturredaktörernas öra — han känner själsfrändskap med avvikarna och finner dem underhållande. Efter kriget tyckte vi att de som lidit skulle behandlas mildare, men kurderna skyddar man inte! Liberalens djupaste strävan är att göra makten synlig: de som har den bör svara för hur den används. Varför skall då medias makthavare utfrågas, men inte själva synas i sömmarna? Inte ens Publicistklubbens ledande poster besätts med oberoende skriftställare utan med chefer i våra mäktigaste media.

Hur kan då politiker ställas till svars för sina löftesbrott runt skolan, vården, brottsskyddet, u-hjälpen, de statliga fonder som skulle säkra pensionen åt det stora flertalet svenskar? Hur skall de ekonomireportrar ställas till svars som hausade upp Reefat el Sayed, teknikkritiker som överdrev kärnkraftens risker men förteg fossilbränslets växthuseffekt, de feminister som offrade barn för egna karriären, de debattglada psykologer som lät brottsbelastade och psykiskt störda våldsvärkares rörelsefrihet gå före offrens? När makt av ekonomiska skäl samlas på få redaktioner, hos enstaka inköpare av ideologibärande program, hos dem som tager emot eller refuserar läsekretsens bidrag, bör ansvar dess ivrigare utkrävas.

Vem bestämmer vad som publiceras?

Vi vill veta mer om hur nyckelposter tillsetts och beslut fattas i de verkligt tunga medierna än hyggliga statsvetare kan belägga med sina snäva metoder. Forskarna borde lära av den undersökande journalistiken — tränga in i trälhaven, fråga hur påtryckare och trender värderats genom åren och varför? Detta empiriska underlag sökte författarna hos Göran Beckéus som på tio år i DN refuserat 50 000 artiklar — 20 per arbetsdag! Vart år publicerar Stockholms morgontidningar 600 artiklar var, en månad kom 416 debattinlägg till DN, varav 51 trycktes. De andra ställde DN till författarnas förfogande: där fick de en sensation! Inlägg från storföretagare tas in nästan obesett, statsråd och centralbyråkrater refuseras en gång av fem. Partiledare och generaldirektörer får in 3 av 5 artiklar, riksdagsmän 2 på 5. Landshövdingarna tas in var fjärde gång, professorer och ombudsmän en på fyra — domare och generaler kan känna sig blåsta! Trots Beckérii hat mot dem kan det löna sig att skriva i deras ämnen — om man bara inte är fackman. Inlägg om partipolitiska finter ”smager best hvergang”. Vänsterkommunister tar Beckéus in hälften av, centern och kristdemokraterna portas helt. De stora partierna lyckas två gånger på fem, mp var tredje.

Svenska Dagbladet tar sällan in en kommunist — men moderater och folkpartister så ofta att det borgerliga blocket helt dominerar. Grindväktare nöjer sig inte med att gallra bland inläggen: halva antalet införda artiklar beställdes i förväg. De trycktes också fortare, orkestrerades för att tvinga fram reaktion ur motsidan! Någon skillnad i ämnesval kunde ej påvi-

sas — Dagens Nyheter hade kanske något mer om miljövard, Svenska Dagbladet mer om sjukvard. Däremot har direktörer och professorer lättare att komma fram i Svenska Dagbladet — lärare och kvinnor klagar på Dagens Nyheter. Forskarna tror ändå inte att redaktionerna samarbetar sinsemellan — mera på allmän konsensus i Stockholm om vad som ligger i tiden.

Om opinionsbildningen professionaliseras dithän att kollektivens bättre förberedda och specialtränade representanter skaffar sig mer utrymme i media än enskilda, om grindväktarnas makt tilltager och män får mer utrymme än kvinnor — då ställs svåra frågor i ett samhälle och en mediaordning som ville syfta till ökat folkvälde. För att värna om demokratin föreslår författarna mera mångfald i mediautbudet så att det vinklade och ensidiga motväges — och mera kunskap till folket om knepen makthavare brukar för att lura dem. I denna artikel har jag klandrat författarna för att de inte i ännu tydligare fallstudier kring konkreta samhällsfrågor främst i utrikespolitiken har kunnat kartlägga vari massmedias vinklingar har bestått och vilken skada de

gjort. Tydligt är ändå att de har serverat oss en begreppsapparat som underlättar närmare studier t ex i organisationer som värnar om åsikter som förr trampades ned.

Det sägs ofta att om vi skulle avskaffa värnplikten kan vi få en yrkesarmé, och sådana har i andra länder gjort högerrevolutioner. I massmedia var vi på sjuttio-talet farligt nära vänsterdiktaturen, vissa radioreportrar stack heller aldrig under stol med sitt mål. Skall inte detta upprepas, bör en ny borgerlig regering först och främst ompröva reglerna för Sveriges Radio, och därefter dra in de journalisthögskolor vilkas lärare drog strån till vänsterstacken, under de reguljära universiteten samt ändra deras intagningsregler så kunskaper i de ämnen en journalist vill avhandla räknas som en lika viktig merit som köns- och klasstillhörighet eller att kunna behärska tekniken, och manipulera allmänheten i en viss riktning. Alla borgerliga tidningar bör, som Svenska Dagbladet gjort, byta ut makthavare av Göran Beckérii dignitet med viss regelbundenhet.